

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อระบบนิเวศน์และสังคมมนุษย์ โดยในปีพ.ศ.2504 ซึ่งเป็นปีแรกของแผนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้ถึงร้อยละ 53.38 ของพื้นที่ทั้งประเทศ (กรมป่าไม้, 2529) เฉพาะในภาคเหนือตอนบนมีพื้นที่ป่าคิดเป็นร้อยละ 71.82 ของพื้นที่ภาค จากนั้นมาในปีพ.ศ.2547 มีการลดลงของพื้นที่ป่าไม้เหลือเพียงร้อยละ 32.66 ของพื้นที่ประเทศ ส่วนภาคเหนือตอนบนพื้นที่ป่าไม้ลดลงเหลือร้อยละ 68.8 ของพื้นที่ (กรมป่าไม้, 2547) พื้นที่ป่าไม้ในภาคเหนือตอนบนที่ลดลงนี้ส่วนหนึ่งมาจากการลดลงของพื้นที่ป่าเมืองซึ่งเป็นป่าธรรมชาติรวมอยู่ด้วย

ป่าเมืองหรือสวนเมืองในประเทศไทย พบได้ทั่วไปบริเวณพื้นที่สูงของภาคเหนือตอนบน โดยเฉพาะในเขตจังหวัดตาก เชียงใหม่ เชียงราย แม่ฮ่องสอน ลำปาง แพร่ และน่าน ที่ระดับความสูงตั้งแต่ 600 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลขึ้นไป ป่าเมืองหรือสวนเมืองเป็นระบบนิเวศเกษตรในลักษณะผสมผสานระหว่างป่าธรรมชาติ การปลูกพืชและการเลี้ยงสัตว์ โดยมุ่งเน้นเพื่อการยังชีพ การดำรงอยู่ของป่าเมืองและการรักษาสมดุลธรรมชาติแวดล้อมมากกว่าเพื่อการค้าเพียงอย่างเดียว (พรชัย, 2541) บริเวณพื้นที่ป่าเมืองจะมีชุมชนขนาดเล็กตั้งอยู่กระจายโดยรอบ มีการดำเนินชีวิตในลักษณะที่สอดคล้องกับธรรมชาติและทำหน้าที่ดูแลรักษาผืนป่าไปพร้อมกับการทำมาหากินและใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพในผืนป่านั้น พร้อมทั้งมีการบริหารจัดการทั้งการใช้ประโยชน์และการบำรุงรักษาอนุรักษ์ป่าเมืองไว้ด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านกฎระเบียบหรือกติกา ความเชื่อและประเพณี จนเป็นวัฒนธรรมชุมชนที่ยึดถือสืบต่อกันมา ทำให้การบังคับใช้กฎระเบียบและการปฏิบัติตามความเชื่อและประเพณีของชุมชนป่าเมืองเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ชุมชนป่าเมืองจึงเป็นต้นแบบที่สำคัญรูปแบบหนึ่งของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้ยั่งยืน รวมถึงหลักการคนกับป่าอยู่ร่วมกัน (ยศ, 2542)

ในมุมมองด้านเศรษฐกิจและระบบนิเวศ ป่าเมืองเป็นทั้งระบบการผลิตที่สร้างรายได้ให้กับเกษตรกร ต้นเมืองเป็นพืชพาณิชย์ที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ มีการปลูกแซมในสภาพป่าธรรมชาติและป่าพื้นที่สภาพทั่วไป ป่าเมืองจึงเป็นสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์มีไม้หนาทึบ เนื่องจากเมืองจะเจริญออกมาได้ดีภายใต้ร่มเงาของไม้อื่น ทำให้ชุมชนป่าเมืองพยายามรักษาสภาพป่าธรรมชาติไว้ นอกจากนี้

ป่าเมี่ยงหรือสวนเมี่ยงยังเป็นแหล่งรายได้ของแรงงานรับจ้างทั้งในเขตพื้นราบและเขตที่สูง ชุมชนป่าเมี่ยงจะมีรายได้หลักมาจากการผลิตเมี่ยงแล้วนำไปขายหรือใช้แลกเปลี่ยนกับสิ่งต่างๆที่จำเป็นต่อการดำรงชีพหรือที่ไม่สามารถผลิตเองได้ เช่น ข้าวและเกลือเป็นต้น ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของความสัมพันธ์ทางสังคมที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างคนในชุมชนและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างผู้ผลิต พ่อค้า และผู้บริโภคในพื้นที่ราบ (นิตยา, 2540)

อย่างไรก็ตามในปัจจุบันความนิยมในการบริโภคเมี่ยงได้ลดลงตามกระแสวัฒนธรรมจากภายนอก ส่งผลให้ความต้องการเมี่ยงลดลงมาก ทั้งมีการอพยพเข้ามาทำงานในตัวเมืองและคนรุ่นหลังที่ได้รับการศึกษาในระดับสูงขึ้นก็ไม่ได้สนใจจะกลับไปทำการผลิตเมี่ยงอีก ทำให้เกิดการขาดแคลนแรงงานในการผลิตเมี่ยง รวมถึงรายได้สุทธิจากการผลิตเมี่ยงน้อยลงจนอาจไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายในการยังชีพอย่างมีคุณภาพตามความเหมาะสมได้ กอปรกับอิทธิพลการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในบางพื้นที่ซึ่งทำให้มีความต้องการซื้อพื้นที่ป่าเมี่ยงจากบุคคลภายนอกเพื่อพัฒนาเป็นบ้านพักตากอากาศและรีสอร์ทเพิ่มมากขึ้น (ใบชา, 2546) ดังกรณีของชุมชนป่าเมี่ยงบ้านแม่กำปอง ในช่วงประมาณปี 2544 มีคนภายนอกชุมชนเข้ามาซื้อที่ป่าเมี่ยงไปกว่า 200 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 8 ของพื้นที่ทั้งหมดและมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น อันเนื่องมาจากการเปิดเส้นทางท่องเที่ยวหน้าพืดร้อนต้นกำแพง – ป่าเมี่ยงแม่กำปอง – อุทยานแห่งชาติแจ้ซ้อน ป่าเมี่ยงจึงไม่ได้เป็นสภาพป่าธรรมชาติที่สมบูรณ์ดังเดิมอีกต่อไป และในบางพื้นที่แม้ยังไม่มีมีการเปลี่ยนสภาพ แต่ชุมชนโดยรอบก็ไม่มีสิทธิหรืออำนาจเข้าไปจัดการพื้นที่ป่าเมี่ยงของคนภายนอกที่เข้ามาซื้อเหล่านั้นได้ ซึ่งต่างจากการที่คนในชุมชนเป็นเจ้าของ มีกฎ ระเบียบ การจัดการป่าเมี่ยงร่วมกัน ภาวการณ์ข้างต้นนี้ได้กลายเป็นปัญหาสำคัญที่หน่วยงานท้องถิ่นให้ความสนใจและเร่งแก้ไข (องค์การบริหารส่วนตำบลห้วยแก้ว, 2548)

นอกจากนั้นในระยะเวลา 15-20 ปีที่ผ่านมา มีเงื่อนไขทางนโยบายของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้พื้นที่ป่า คือ นโยบายของกรมป่าไม้ที่เน้นการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธาร โดยในปี 2528 มีมติคณะรัฐมนตรีให้มีการกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำในภาคเหนือ และในปี พ.ศ.2535 มีการจำแนกเขตการใช้ประโยชน์ทรัพยากรและที่ดิน ป่าไม้ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติงานและลดความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมโดยการจำแนกการใช้ประโยชน์ออกเป็น 3 เขต คือ เขตพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์ เขตพื้นที่ป่าเพื่อเศรษฐกิจ และเขตพื้นที่ป่าที่เหมาะสมต่อการเกษตร (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2537) โดยพื้นที่ป่าเมี่ยงส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติหรืออุทยานแห่งชาติ ซึ่งจัดอยู่ในเขตคุณภาพลุ่มน้ำชั้น 1A และ 2 ตามระเบียบและได้กำหนดให้เป็นเขตป่าอนุรักษ์ต้นน้ำลำธาร ส่วนหนึ่งจะมีการปลูกป่าทดแทนในเขตต้นน้ำ ห้ามตัดไม้ทำลายป่าในเขตนี้ แม้ว่าชุมชนป่าเมี่ยงจะมีฐานะเป็นชุมชนหนึ่งที่อาศัยอยู่กับพื้นที่ป่าไม้มามากแต่รุ่นบุกเบิกพื้นที่ป่าก็

ตาม แต่ก็ได้รับผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่รอบข้างตลอดเวลา ผลกระทบที่ได้รับจากนโยบายการกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ คือ เริ่มมีการวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นลักษณะของการกำหนดเขตพื้นที่ของชุมชนตามลักษณะการใช้ประโยชน์ ส่วนหนึ่งเพื่อควบคุมไม่ให้เกิดการขยายพื้นที่ไปสู่ป่าเพิ่มมากขึ้น และควบคุมการซื้อขายที่ดินให้แก่บุคคลภายนอก ปัจจุบันพื้นที่สวนเมืองหลายแห่ง มากกว่าครึ่งในชุมชนจะตกเป็นของบุคคลภายนอกชุมชน นอกจากนั้นอาจมีการปล่อยทิ้งไว้หรือให้มีการเช่าทำต่อไปแต่จะไม่มีการทำลายพื้นที่ป่าเดิม (นิตยา, 2540)

ด้วยเงื่อนไขปัจจัยหลายประการที่กล่าวมาข้างต้นกระทบต่อรูปแบบการใช้พื้นที่ การพึ่งพาประโยชน์จากป่าเมือง พื้นที่สวนเมืองดั้งเดิมไม่สามารถขยายพื้นที่เพิ่มขึ้นได้อีก ชุมชนสวนเมืองยังคงผลิตในพื้นที่สวนดั้งเดิมของตนได้ บางพื้นที่เจ้าของมีการปรับเปลี่ยนเป็นลักษณะของสวนไม้ผล เช่น ลิ้นจี่ ลำไย มะม่วง แทนสวนเมืองเดิม นอกจากนั้นปัจจัยต่างๆ ที่กล่าวข้างต้นอาจส่งผลให้วัฒนธรรมชุมชนป่าเมืองและการดำรงอยู่ของป่าเมืองสิ้นสุดลงได้เช่นเดียวกับทรัพยากรป่าไม้โดยรวมของประเทศ

ดังนั้นจำเป็นต้องมีการศึกษาถึงสภาพเศรษฐกิจ สังคม ระบบนิเวศน์ และวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนป่าเมือง ตลอดจนการใช้ประโยชน์และการจัดการพื้นที่ป่าเมือง อันจะทำให้เกิดความเข้าใจถึงเงื่อนไขหรือปัจจัยในด้านต่างๆ และกระบวนการพัฒนาชุมชนและการบริหารจัดการป่าเมืองของชุมชน และนำไปสู่การวิเคราะห์หาแนวทางการจัดการเพื่อความยั่งยืนของป่าเมือง ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่มีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่ของชุมชนป่าเมือง การจัดการป่าเมืองภายใต้วิถีหรือวัฒนธรรมเพื่อความยั่งยืนต่อสถานการณ์ปัจจุบันของชุมชนป่าเมืองยังอาจเป็นประโยชน์สามารถนำไปใช้ในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยทั่วไปของประเทศให้ดำรงอยู่ได้

1.2 วัตถุประสงค์การศึกษา

1. เพื่อทราบสภาพทางกายภาพและชีวภาพ และระบบนิเวศน์ของป่าเมือง
2. เพื่อทราบสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การจัดการและการใช้ประโยชน์จากป่าเมืองในระดับชุมชนและครัวเรือน
3. เพื่อเปรียบเทียบความยั่งยืนด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนป่าเมือง
4. เพื่อทราบถึงปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม ที่มีผลต่อความยั่งยืนของชุมชนป่าเมือง

1.3 ประโยชน์ที่จะได้รับจากการศึกษา

1. องค์ความรู้ถึงสภาพสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมของชุมชนป่าเมี่ยงในการจัดการป่าเมี่ยงที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตถึงปัจจุบัน
2. องค์ความรู้ถึงแนวทางในการใช้ประโยชน์จากป่าเมี่ยงอย่างมีประสิทธิภาพและการจัดการป่าเมี่ยงให้เกิดความยั่งยืนตลอดจนใช้เป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยรวม
3. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำไปประกอบการพิจารณาแผนการส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาการเกษตรในพื้นที่ป่าเมี่ยงได้อย่างสอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพการณ์ในปัจจุบัน

1.4 ขอบเขตการศึกษา

ในการดำเนินการศึกษานี้จะทำการศึกษาเพื่อเปรียบเทียบชุมชนป่าเมี่ยงใน 4 พื้นที่ ได้แก่ ชุมชนป่าเมี่ยงบ้านแม่กำปอง ตำบลห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ ชุมชนป่าเมี่ยงบ้านขุนลาว ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ชุมชนป่าเมี่ยงบ้านป่าแป๋ ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ และชุมชนป่าเมี่ยงบ้านปางมะเกลือ ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่

1.5 นิยามศัพท์

ชุมชนป่าเมี่ยง หมายถึง ประชาชนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกันเป็นหมู่บ้านกระจัดกระจายรอบป่าเมี่ยง สมาชิกของชุมชนทำหน้าที่ดูแลรักษาผืนป่าพร้อมไปกับการทำมาหากินจากการเก็บเมี่ยงที่ตนปลูกและได้ใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพของผืนป่าโดยรอบ เช่น พืชอาหาร ยาสมุนไพร ไม้สร้างบ้าน ฟืน เป็นต้น แต่ทั้งนี้ชุมชนจะมีกฎระเบียบ ประเพณีปฏิบัติในการใช้ประโยชน์จากป่าเมี่ยงร่วมกัน มีการดำเนินชีวิตในลักษณะที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ชุมชนป่าเมี่ยงจึงเป็นตัวอย่างของคนกับป่าที่อยู่ด้วยกันอย่างเกื้อกูล มีการผลิตเพื่อยังชีพมากกว่าเพื่อการค้า ควบคู่ไปกับการรักษาความยั่งยืนของระบบนิเวศลุ่มน้ำ ชุมชนป่าเมี่ยงบางแห่งประกอบด้วยหลายชาติพันธุ์อาศัยอยู่ร่วมกัน เช่น คนเมือง ขมุ ลัวะ ปะกาเกอญอ และถิ่น เป็นต้น ชุมชนป่าเมี่ยงเป็นชุมชนที่แสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าและมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ดี